

SUD HOKIMIYATINING RIVOJLANISHI: LOTIN AMERIKADAGI SUD ISLOHOTLARINING UCHO'LCHOVLI TAHLILI

G'ulomov Abdulaxadxon Baxtiyor o'g'li

NamDU Yuridik fakulteti 2-bosqich talabasi

Email: abduhadgulomov5050@icloud.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19906188>

Annotatsiya: Ushbu maqola sud hokimiyatining o'sishi va siyosiy jarayonlardagi roli — konstitutsiyaviy adolatni shakllantirishdagi ahamiyatini tahlil qiladi. Mualliflar uch o'lchovli yondashuvni taklif qiladi: ex ante avtonomiya (sudyalarning tayinlanish jarayonidagi mustaqillik), ex post avtonomiya (sudyalarning faoliyatiga ta'sir qilish darajasi) va sud vakolatlari (sudning siyosiy masalalarda aralashish imkoniyati). Latin Amerikadagi 1970–2000-yillar oralig'idagi sud islohotlari kontekstida ushbu model tatbiq qilinadi va turli sud modellari — Regime Ally, Sidelined Court, Major Policy Player va Procedural Arbiter — aniqlanadi. Natijalar sudlarning avtonomiya va vakolat darajalaridagi o'zaro ta'sir siyosiy tizimdagi rolini belgilashini ko'rsatadi. Shu bilan birga, maqola sud hokimiyatining ijtimoiy va siyosiy jarayonlarga aralashishi, shuningdek, konstitutsiyaviy huquqni himoya qilishdagi samaradorligini tushunish uchun yangi konseptual asos yaratadi.

Kalit so'zlar: Sud hokimiyati, konstitutsiyaviy adolat, mustaqillik, vakolatlar, Lotin Amerika sudlari, siyosiy tizim, odil sudlov

Abstract: This article analyzes the rise of judicial power and its role in shaping constitutional justice in political processes. The authors propose a three-dimensional approach: ex ante autonomy (independence in the appointment of judges), ex post autonomy (the extent to which sitting judges' incentives can be influenced), and court authority (the court's capacity to intervene in politically relevant issues). This framework is applied to judicial reforms in Latin America between the 1970s and 2000s, identifying different models of courts — Regime Ally, Sidelined Court, Major Policy Player, and Procedural Arbiter. The findings demonstrate how interactions between levels of autonomy and authority define the courts' role within political systems. The article provides a new conceptual foundation for understanding judicial empowerment, courts' influence on social and political processes, and the protection of constitutional law.

Keywords: Judicial power, Constitutional justice, Autonomy, Authority, Judicial empowerment, Latin American courts, Political system

Аннотация: Статья анализирует рост судебной власти и её роль в формировании конституционной справедливости в политических процессах. Авторы предлагают трехмерный подход: ex ante автономия

(независимость при назначении судей), ex post автономия (степень влияния на действующих судей), и полномочия суда (способность суда вмешиваться в политически значимые вопросы). Эта модель применяется к судебным реформам в Латинской Америке в период с 1970-х по 2000-е годы, выявляя различные модели судов — Regime Ally, Sidelined Court, Major Policy Player и Procedural Arbiter. Результаты демонстрируют, как взаимодействие уровней автономии и полномочий определяет роль судов в политической системе. Статья создаёт новую концептуальную основу для понимания расширения судебной власти, влияния судов на социальные и политические процессы и защиты конституционного права.

Ключевые слова: Судебная власть, Конституционная справедливость, Автономия, Полномочия, Расширение судебной власти, Суды Латинской Америки, Политическая система

Sud hokimiyatining kuchayishi va siyosatning sudlashuvi (judicialization of politics) sabablari hamda oqibatlariga nisbatan e'tibor tobora ortib borayotganiga qaramay, sud hokimiyatining formal (rasmiy) vakolatlari tushunchasi yoki uni o'lchash mezonlari borasida hali ham umumiy kelishuv mavjud emas. Ushbu maqolada biz uchta o'lchovni o'z ichiga olgan original va kompleks konseptual modelni taklif qilamiz.

Birinchi o'lchov — ex ante avtonomiya, ya'ni sudyalarni tayinlash jarayonidagi plyuralizm hamda tashqi yagona subyektning ushbu tayinlovlar ustidan nazorat o'rnatish imkoniyatiga taalluqlidir. Ikkinchi o'lchov — ex post avtonomiya, ya'ni faoliyat yuritayotgan sudyalarning rag'bat va manfaatlarini shakllantirish yoki manipulyatsiya qilish imkoniyatining qay darajada mavjudligini o'lchaydi. Uchinchi, so'nggi o'lchov esa — sudning vakolatlari doirasi bo'lib, u sudning siyosiy jihatdan muhim bo'lgan keng ko'lamlil masalalarga, turli subyektlar manfaatlarini yo'lida qat'iy aralashish qobiliyatini baholaydi.

Biz shuni ta'kidlaymizki, avtonomiya va vakolatlarning yuqori yoki past darajalari o'zaro ta'sirlashib, **konstitutsiyaviy adolatning sifat jihatidan turlicha modellarini** yuzaga keltiradi. Bu esa siyosiy aktyorlarning sudlarni boshqaruv mexanizmi sifatida loyihalash borasidagi maqsadlaridagi farqlarni aks ettiradi. Mazkur konseptual model Lotin Amerikasida so'nggi **o'ttiz besh yil** davomida sudlarga oid rasmiy institutsional o'zgarishlar misolida qo'llaniladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, sud hokimiyatini faqat qo'shib hisoblash yoki bir o'lchovli yondashuvlar bilan tushuntirib bo'lmaydigan bir qator muhim xulosalar mavjud. Biz shuni ko'rsatamizki, konstitutsiya tuzuvchilar tobora ko'proq barcha

yo'nalishlarda bir yo'la oshirishdan ko'ra, **o'lchovlar o'rtasida muvozanat (trade-off)**ni afzal ko'rmoqda va bu holatning oqibatlarini muhokama qilamiz.

So'nggi chorak asr davomida olimlar sud hokimiyatining kengayib borishini va buning natijasida siyosatning sudlashuvini hujjatlashtirib kelmoqdalar. Bu o'zgarishlar, barcha baholashlarga ko'ra, konstitutsiyaviy demokratiyaning o'z tabiatiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bir davlatdan boshqasiga o'tgan holda, qonunlarni sud orqali nazorat qilish (judicial review) mexanizmi joriy etildi va qonun chiqaruvchi hamda ijro etuvchi hokimiyat hujjatlarini tekshirish vakolatiga ega bo'lgan konstitutsiyaviy yoki oliy sudlar tashkil etildi.

Avvaldan sud nazorati vakolatiga ega bo'lgan davlatlarda esa sudlar qayta isloh qilindi. Bu islohotlar rasmiy ravishda sud mustaqilligini kuchaytirish, huquqlarni himoya qilish, qonun ustuvorligini ta'minlash, demokratiyani mustahkamlash yoki ushbu maqsadlarning barchasiga erishish niyatida amalga oshirildi. Bu borada Lotin Amerikasi mintaqasi eng faol hudud bo'ldi va milliardlab dollar miqdoridagi xalqaro yordam sudyalarni himoyalash va kuchaytirishga yo'naltirildi.

Bugungi kunda mavjud ko'rsatkichlarning aksariyatiga ko'ra, mintaqa sudyalari tarixda hech qachon bo'lmagan darajada mustaqil va kuchli hisoblanadi. Shunga qaramay, biz hali ham konstitutsiyaviy sudlar qachon va nima sababdan muhim siyosiy institutga aylanadi, qachon ijroiya va qonun chiqaruvchi hokimiyatga qarshi chiqadi yoki qachon hukmron rejim loyihalarini qonuniylashtirish bilan cheklanib qoladi — degan savollarga to'liq javob bera olmaymiz.

Ushbu maqolada biz turli konstitutsiyalar sud hokimiyatining mohiyati va ko'lamiga nisbatan mutlaqo turli siyosiy afzalliklarni namoyon etishini ko'rsatamiz. Xususan, 1970-yillardan buyon Lotin Amerikasida amalga oshirilgan konstitutsiyaviy o'zgarishlar konstitutsiyaviy adolatning yangi modellarini yaratganini isbotlaymiz.

Sud hokimiyatini qayta konseptualizatsiya qilish: konstitutsiyaviy adolatning to'rtta modeli: Ushbu bo'limda biz sud hokimiyatining rasmiy kuchini tashkil etuvchi uchta o'lchovni — avtonomiya, javobgarlik va vakolat — juda qisqacha tanishtiramiz va ularning o'zaro ta'siri qanday qilib konstitutsiyaviy adolatning to'rtta modelini shakllantirishini ko'rsatamiz. Konstitutsiyaviy adolat deganda, biz har bir mamlakatdagi huquqlar majmuasi, huquqlarni ta'minlash mexanizmlari va konstitutsiyaviy sud tuzilmalari yig'indisini tushunamiz.

Ushbu to'rtta model soddalashtirilgan ideal turlar bo'lib, ular sud va konstitutsiyaning siyosiy ta'sir darajasi va mohiyatidagi keng farqlarni aniqroq

yoritadi hamda yaqin tarixdagi muhim mafkuraviy yo'nalishlar bilan mos keladi. Olimlar orasida deyarli yakdil fikr mavjudki, bugungi kunda sudlar butun dunyo bo'ylab inkor qilib bo'lmaydigan yangi siyosiy dinamikalarni yaratmoqda. Tobora kuchayib borayotgan sudlar inson huquqlarining keng doirasini himoya qila boshladi, siyosiy barqarorlikni mustahkamladi va ijtimoiy tartib hamda iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shdi.

Sud hokimiyatining kuchayishini ifodalash uchun ishlatiladigan atamalar nisbatan yumshoq "siyosatning sudlashuvi" tushunchasidan tortib, ancha keskin "yuristokratiya" atamasigacha boradi va ularning aksariyati bir o'lchovli yondashuvga asoslangan. Ushbu maqolada biz sudlarning tobora muhim siyosiy institutga aylanishi jarayonining institutsional asoslarini tushunish va o'lchash yo'lini taklif qilamiz hamda bu tavsiflovchi atamalarga aniqroq mazmun beramiz.

Sudlar bugun ko'plab mamlakatlarda tarixda hech qachon bo'lmagan darajada ta'sirli bo'lib borayotganiga oid umumiy kelishuv mavjud bo'lsa-da, hamda ayrim muhim yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, taqqoslama sud siyosati fanining asosiy maqsadi — ya'ni haqiqatan ham muhim sudlarning siyosiy kelib chiqishi, faoliyati va oqibatlarini tushuntirish — hanuzgacha to'liq amalga oshmagan.

Bizda sud nazoratining kelib chiqishiga oid nazariyalar, sudlashuvning ijtimoiy asoslari, sud xatti-harakatlari nazariyalari hamda qarorlarga rioya etilish nazariyalari mavjud. Biroq davlat hokimiyatining boshqa ikki oliy instituti — prezidentlik va parlament — bo'yicha juda keng adabiyotlar mavjud bo'lganiga qaramay, sudlarning taqqoslama va tizimli institutsional tahlili nihoyatda kam.

Bunga sud hokimiyati va sud mustaqilligi tushunchalarining turli-tuman ta'riflari va o'lchovlari qo'shilsa, Ginsburgning quyidagi fikri tushunarli bo'ladi: bugungi kunda terminologiya va empirik misollar ko'pligiga qaramay, sud hokimiyatining tushunchasi va uni o'lchash masalasida hali ham umumiy kelishuv mavjud emas. Hatto sud institutlarini global miqyosda haqiqiy taqqoslash imkonini beradigan asosiy o'lchovlar ham aniqlanmagan.

Sud hokimiyati tushunchasining asosiy nuqtasi: Biz sud hokimiyati ta'rifini juda oddiy kuzatuvdan boshlaymiz. Sudlar dinamik siyosiy muhitda haqiqiy ta'sirga ega mutaxassis sifatida faoliyat yuritishi uchun ular: siyosiy afzalliklarni shakllantira olishi; bu afzalliklarni bitta hukmron tashqi siyosiy kuchdan mustaqil (avtonom) tarzda ifodalay olishi; eng muhim siyosiy masalalar bo'yicha, jamoat qarorlaridan zarar ko'rgan har qanday shaxs nomidan hukm chiqarish vakolatiga ega bo'lishi kerak. Birinchi ikki xususiyat sudning xolisligi va mustaqilligi, uchinchi esa sudning samarali aralashish qobiliyati bilan bog'liq.

Rasmiy mustaqillik tushunchasi: Rasmiy avtonomiya — sudning tashqi manfaatdor guruhlar yoki fraksiyalar tomonidan nazorat qilinmasdan faoliyat yuritishi uchun qanday darajada loyihalanganini bildiradi. Bu ikki bosqichda namoyon bo'ladi:

- ex ante avtonomiya — sudyalari tayinlanishidan oldingi nazorat mexanizmlari;
- ex post avtonomiya — sudyalari tayinlangandan keyin ularni jazolash yoki rag'batlantirish imkoniyatlari.

Sudning vakolatlar doirasi esa uning siyosiy jihatdan muhim nizolarga samarali va qat'iy aralashish imkoniyatini anglatadi. Institutsional nuqtai nazardan, avtonomiya inklyuziv va kelishuvga asoslangan tayinlov mexanizmlari orqali ta'minlanadi, vakolat esa sud yurisdiksiyasi, unga murojaat qilish imkoniyati va qarorlarning majburiyligi orqali belgilanadi.

Lotin Amerika tarixidan qisqacha ko'rinish: 1970-yillarning o'rtalarida biz tahlil qilayotgan davr boshlanishida konstitutsiyaviy adolat ko'pincha siyosatga befarq edi. Hududning oliy sudlari ko'pincha shaxsiy nizolarni hal qilish bilan cheklanardi; konstitutsiyaviy adolat masalalari esa siyosiy va ijtimoiy ziddiyatlar konstitutsiya va sud nazoratidan tashqarida yuz berardi. O'sha davrda huquq tizimlari ko'pincha siyosiy zo'rayonlik va hukumatlarning konstitutsiyaviy cheklovlarini muntazam ravishda buzishi bilan ajralib turardi.

Adabiyot bu holatni tasvirlab, ko'pchilik davlatlarda sudlar faqat hokimiyatni cheklovchi vosita sifatida samarasiz bo'lib qolganini ko'rsatadi. Gargarella ta'rificha, 20-asrning ko'plab Lotin Amerikasi konstitutsiyaviy tartiblari **inklyuziv** bo'lmagan huquqiy tizimlar, ijroiya hokimiyatining markazlashuvi, cheklangan siyosiy huquqlar va davlatning kuch ishlatish qudratining yuqori darajasi bilan tavsiflangan — sudlar va konstitutsiyaviy kafolatlar esa siyosiy "sidra chetida" bo'lgan. Bunday model konstitutsiyaviy diskursni oqlash tugmachasi edi, lekin sudlar siyosiy markazda emas edi.

1980-yillarda bozor yo'nalishidagi konstitutsiyaviy model keng tarqala boshladi. Neoliberal islohotlar doirasida sudlarni mustahkamlash orqali mulk huquqlarini himoya qilish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish maqsad qilingan edi. Juda ko'p mablag' Lotin Amerikasi davlatlariga oqib, sudlarni demokratik siyosatdan biroz uzilib, aynan mulk huquqlari va tijorat oldidagi oldindan qabul qilingan erkinliklarni himoya qilishga qaratildi.

Masalan, Chili (1981) bu modelning klassik namunasi, Gvatemala (1985) esa unga yaqin misoldir. Bu konstitutsiyalar ko'pincha tor konstitutsiyaviy adolat modeli, ya'ni yuqori darajadagi avtonomiya va tor vakolatlariga ega bo'lgan

sudlarni yaratdi: ular asosan individual erkinlik va bozor mexanizmlarini himoya qilgan.

Boshqa tomondan, ayrim konstitutsiya loyihalari sotsial va iqtisodiy inklyuziyani targ'ib qilgan kengroq konstitutsiyaviy rejani belgiladi. Ushbu loyihalardagi dizaynerlar avtonom sudlarga ko'proq ijtimoiy va iqtisodiy huquqlar hamda kengroq murojaat huquqlarini berish orqali jamiyatni demokratlashtirishni maqsad qildilar. Bunday sudlar ko'pincha konstitutsiyaviy adolatni targ'ib qiluvchi asosiy siyosatdagi o'yinchi sudlarga aylanadi.

Eng kuchli misollarda, masalan Kolumbiya yoki Kosta-Rika, sudyalari konstitutsiyaviy demokratiya konsepsiyasini aniqlab berdi, ijtimoiy va iqtisodiy huquqlarni keng targ'ib qildi va ilgari chetda qolgan guruhlariga bu huquqlarni berish uchun faol qarorlar qabul qildi.

1990-yillarning oxiriga kelib, "klassik demokratik model"dan voz kechish jarayoni boshlandi. Bu jarayon Venesuela, Ekvador (2007), Boliviya (2009) kabi davlatlarda ko'zga tashlandi. Ushbu konstitutsiyalar liberal demokratik tamoyillarga qarshi chiqib, sud va qonunni ijtimoiy transformatsiya vositasi sifatida ko'rdi. Bunday sudlar keng konstitutsiyaviy kun tartibini amalga oshirishi kerak edi, lekin shu bilan birga ijro etuvchi va hukmron partiyaning ustuvor qarashlariga yaqin bo'lishi lozim edi.

Shuni aniqlab olish kerakki, yuqori qatordagi ikki model o'rtasidagi asosiy farq shundaki, avtonomiya bo'lmasa, konstitutsiyaviy adolat bo'yicha raqobatbardosh qarashlar uchun joy bo'lmaydi. "Asosiy siyosatdagi o'yinchi sudlar" konstitutsiyaviy adolat tilini turli ijtimoiy muammolar bo'yicha raqobat qiluvchi visyonlarda qo'llaydi va kuzatiladigan siyosat sohalarida chuqur ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, rejimning hamkori sudlari konstitutsiyaviy adolatni hukmron koalitsiya qarashlarini qo'llab-quvvatlash bilan cheklaydi.

Sud hokimiyatining tarkibiy elementlari: Bu bo'limda biz sud hokimiyatining rasmiy kuchini o'lchash uchun taklif qilinayotgan taqqoslama me'yorni batafsil bayon qilamiz. Ammo avval biz institutsional tartibotga e'tibor qaratishimiz kerak.

Ko'pchilik fikricha, Lotin Amerikadagi kabi rivojlanayotgan davlatlarda sud institutlari zaif bo'lishi mumkin va institutsional tartibot aslida sudning real ta'sirini to'liq aks ettirmasligi ham mumkin. Biz bu fikrni tan olamiz. Ammo shu bilan birga, sud hokimiyatining real kuchi ham institutsional dizayndan tashqari ijtimoiy, siyosiy va shaxsiy faktorlar ta'sirida shakllanadi.

Adabiyot uchta turdagi omillar sud hokimiyatining real kuchi ta'sirida bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi:

- birinchidan, sud atrofida siyosiy balans;
- ikkinchidan, fuqarolik jamiyati (NGOlar, jamoatchilik fikri) ning sudni qo'llab-quvvatlashi;

- uchinchidan, sudyalarning ideologik orientatsiyasi va siyosiy qarashlari.

Shunga qaramay, bu omillar institutsional dizayn orqali nafaqat o'zaro bog'liq, balki ularning ta'sirini oshirib yoki tashqi bosimni kamaytiradi. Masalan, sudyalarni jarimaga tortish yoki rag'batlantirish mexanizmlari institutsional dizayn orqali ularning siyosiy atrof-muhitga nisbatan sezgirligini oshirishi yoki kamaytirishi mumkin.

Bizning nuqtai nazarimiz shuki, institutsional tahlil sudning real faoliyatini to'liq tushunishda muhim o'rin tutadi, va bu tahlil avtonomiya hamda vakolat o'lchovlarini birgalikda qamrab olishi shart.

Sud hokimiyatining mustaqilligi: Sud hokimiyatining avtonomiyasi sudlarning siyosiy hokimiyatning boshqa tarmoqlaridan mustaqil ravishda qaror qabul qila olish darajasini anglatadi. Bu tushuncha sudlarning nafaqat rasmiy jihatdan mustaqil bo'lishini, balki amalda ham siyosiy bosimlardan xoli faoliyat yurita olishini nazarda tutadi.

Adabiyotlarda sud avtonomiyasi odatda ikki asosiy o'lchovga ajratiladi: ex ante avtonomiya va ex post avtonomiya.

Ex ante avtonomiya (oldindan mustaqillik): Ex ante avtonomiya sudyalarni sud tarkibiga kirishidan oldin ularning mustaqilligini ta'minlaydigan institutlar va mexanizmlarni anglatadi. Bu turdagi avtonomiya sudyalarni tayinlash va ularning lavozimga kelish jarayoni bilan bevosita bog'liq.

Asosiy indikatorlar quyidagilar:

- Tayinlash mexanizmi: sudyalarni kim va qanday tartibda tayinlaydi (ijroiya hokimiyat, parlament, aralash mexanizm yoki mustaqil kengash);
- Tasdiqlash jarayoni: tayinlangan sudyalarni parlament yoki boshqa organ tomonidan tasdiqlanishi talab etiladimi;
- Vakolat muddati: sudyalarni umrbod, uzoq muddatga yoki qisqa muddatga tayinlanadimi;
- Qayta tayinlanish imkoniyati: sudyaning keyinchalik qayta tayinlanish ehtimoli mavjudmi (bu siyosiy bosimni kuchaytirishi mumkin);
- Malaka talablari: sudyalarga qo'yilgan professional va axloqiy talablar.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, qayta tayinlanish imkoniyati mavjud bo'lgan qisqa muddatli vakolat sudyalarni siyosiy hokimiyatga ko'proq qaram qilib qo'yadi. Aksincha, uzoq yoki umrbod vakolat sud mustaqilligini kuchaytiradi.

Ex post avtonomiya (keyingi mustaqillik): Ex post avtonomiya sudyalari lavozimga tayinlangandan keyin ularni siyosiy jazolardan yoki bosimlardan himoya qiluvchi mexanizmlarni ifodalaydi.

Bunga quyidagilar kiradi:

- Lavozimdan chetlatish shartlari: sudyani lavozimidan olish faqat aniq, qat'iy belgilangan huquqiy asoslar bilan amalga oshiriladimi;
- Intizomiy jarayonlar: sudyalarni jazolash mexanizmlari mustaqil organlar tomonidan olib boriladimi;
- Maosh va moddiy kafolatlar: sudyalari maoshi kamaytirilmasligi yoki siyosiy qarorlar bilan o'zgartirilmasligi;
- Sud xavfsizligi: sudyalari jismoniy yoki siyosiy ta'qibdan himoyalanganmi.

Mualliflar ta'kidlashicha, ex post avtonomiya yetarli bo'lmagan davlatlarda sudyalari hatto kuchli ex ante kafolatlariga ega bo'lsa ham, siyosiy bosimlarga moslashib qaror qabul qilishga majbur bo'lishi mumkin.

Sud hokimiyatining vakolatlari: Sud hokimiyatining vakolatlari sudlarning qaysi masalalarni ko'rib chiqish huquqiga ega ekanini va ularning qarorlari qanchalik keng siyosiy ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

Vakolatlar quyidagi yo'nalishlarda baholanadi: Normativ hujjatlarni konstitutsiyaviy nazorat qilish

- Sud parlament qabul qilgan qonunlarni bekor qilish vakolatiga egami?
- Nazorat oldindan (ex ante) yoki keyinchalik (ex post) amalga oshiriladimi? Murojaat qilish imkoniyati (standing):
- Kimlar sudga murojaat qilishi mumkin: faqat davlat organlari yoki oddiy fuqarolar ham?
- Jamoat manfaatlari asosida da'vo kiritish imkoniyati bormi?

Huquqlar katalogi

- Konstitutsiyada faqat fuqarolik va siyosiy huquqlar bormi yoki ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar ham mavjudmi?
- Sud bu huquqlarni to'g'ridan-to'g'ri qo'llay oladimi?

Qarorlarning majburiyligi

- Sud qarorlari barcha davlat organlari uchun majburiymi?
- Qarorlar ijrosini ta'minlash mexanizmlari mavjudmi?

Mutaxassislarning fikricha, keng vakolatlar + yuqori avtonomiya sudni siyosiy tizimdagi kuchli o'yinchiga aylantiradi. Aksincha, tor vakolatlar yoki past avtonomiya sud hokimiyatini cheklangan va samarasiz qiladi.

Sud hokimiyatining real kuchi faqat konstitutsiyada yozilgan normalar bilan belgilanmaydi. U:

- institutsional dizayn,
- siyosiy muhit,
- fuqarolik jamiyati,
- sudyalarning shaxsiy pozitsiyasi

kabi omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Shunga qaramay, avtonomiya va vakolatlarning uyg'unligi sud hokimiyatining demokratik tizimdagi o'rnini belgilovchi asosiy mezon bo'lib qoladi.

Lotin Amerikadagi konstitutsiyaviy sudlarning rasmiy tuzilmasidagi o'zgarishlar sud hokimiyati va siyosiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatgan. 1970-yillardan boshlab amalga oshirilgan islohotlar sudlarning avtonomiyasi va vakolatlarni oshirishga qaratilgan bo'lib, ular turli modellarni yaratgan:

Past avtonomiya, keng vakolat – “Regime Ally” modeli: sudlar hukmron siyosiy guruhning siyosatini qo'llab-quvvatlaydi va ularning qarorlarini legitimatsiya qiladi. Sud mustaqil qaror qabul qila olmaydi, lekin keng qamrovli siyosiy masalalarga aralashadi.

1. Past avtonomiya, tor vakolat – “Sidelined Court” modeli: sudning siyosiy tizimdagi roli cheklangan, asosiy vazifasi faqat hukmron siyosiy guruh loyihalarini tasdiqlash.

2. Yuqori avtonomiya, keng vakolat – “Major Policy Player” modeli: sudlar keng siyosiy va ijtimoiy masalalarda mustaqil qaror qabul qilishi mumkin. Bu sudlar jamiyatdagi muhim ijtimoiy va iqtisodiy huquqlarni himoya qiladi, siyosiy nizolarni tartibga soladi.

3. Yuqori avtonomiya, tor vakolat – “Procedural Arbiter” modeli: sudlar mustaqil bo'lsa-da, faqat tor qamrovli siyosiy va iqtisodiy masalalarda faoliyat yuritadi, asosan bozor va siyosiy jarayonlarni himoya qiladi.

Olimlar Lotin Amerikadagi konstitutsiyaviy sudlar tarixiy rivojlanishini tahlil qilganda, quyidagi asosiy xulosalarga kelishadi:

1970-yillarda ko'plab sudlar siyosiy jarayonlarda cheklangan rol o'ynagan. Sudlar asosan xususiy nizolarni hal qilgan va keng siyosiy yoki ijtimoiy masalalarda ishtirok etmagan.

1980-yillarda neoliberal islohotlar natijasida bozor va mulk huquqlarini himoya qiluvchi tor vakolatli sudlar paydo bo'lgan. Sudlar siyosiy tizimdan nisbatan himoyalangan, ammo faqat iqtisodiy va mulk huquqlari doirasida faoliyat yuritgan.

1990-yillarda esa, keng ijtimoiy va iqtisodiy huquqlarni himoya qiluvchi sudlar — “Major Policy Player” modeli paydo bo'lgan. Bu sudlar demokratik va ijtimoiy barqarorlikni oshirishda muhim rol o'ynagan.

2000-yillar oxirida Bolivarialik ijtimoiy-siyosiy loyihalar bilan bog'liq yangi konstitutsiyalar sudlarni ijtimoiy o'zgarish vositasi sifatida kuchaytirgan. Ushbu sudlar keng siyosiy agenda bilan birga, hukmron siyosiy partiyaga yaqin bo'lishi talab etilgan.

Sud hokimiyati uch o'lcham orqali baholanadi: ex ante avtonomiya (oldindan mustaqillik), ex post avtonomiya (keyingi mustaqillik), va vakolatlar (sudning siyosiy masalalarda aralashish darajasi).

Yuqori avtonomiya + keng vakolat – eng kuchli sud modelini yaratadi, bu modelda sudlar siyosiy va ijtimoiy masalalarda mustaqil qaror qabul qilishi mumkin.

Past avtonomiya yoki tor vakolat – sudlarni siyosiy tizimga qaram qilishi mumkin, ularning qarorlari asosan hukmron guruhni qo'llab-quvvatlash bilan cheklanishi mumkin.

Sudlar siyosiy jarayonga aralashish bilan birga, ijtimoiy va iqtisodiy huquqlarni himoya qilishi ham muhim. Shu bilan birga, sudlarning mustaqilligi hukmron siyosiy guruhlarining siyosiy o'yini bilan bog'liq. Latin Amerikadagi tajriba global sud hokimiyati tahlillari uchun model bo'la oladi, chunki u yerda turli avtonomiya va vakolat kombinatsiyalari mavjud bo'lgan.

Sud hokimiyati kuchi faqat konstitutsiyaviy normalar bilan belgilanmaydi. U siyosiy muhit, fuqarolik jamiyati va sudyalarning o'ziga xos xatti-harakatlari bilan o'zaro ta'sir natijasida shakllanadi. Avtonomiya va vakolatlarning uyg'unligi sudlarni siyosiy tizimdagi hal qiluvchi o'yinchi qiladi. Sud hokimiyati tahlili uch o'lcham — ex ante avtonomiya, ex post avtonomiya va vakolatlar — orqali amalga oshirilishi kerak. Bu model turli konstitutsiyaviy tizimlarni tahlil qilishda global kontekst uchun qo'llanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Andrea Pozas-Loyo & Julio Ríos-Figueroa, Enacting Constitutionalism: The Origins of Independent Judicial Institutions in Latin America, Comparative Politics, 42, 500 (2010).
2. Patricio Navia & Julio Ríos-Figueroa, The Constitutional Adjudication Mosaic of Latin America, Comparative Political Studies, 38, 189 (2005).
3. Diana Kapiszewski, Gordon Silverstein & Robert A. Kagan, Consequential Courts: Judicial Roles in Global Perspective(2013).
4. Varun Gauri & Daniel M. Brinks, Courting Social Justice: Judicial Enforcement of Social and Economic Rights in the Developing World (2008).
5. Frank B. Cross, The Error of Positive Rights, UCLA Law Review, 48, 857 (2001).

6. Barry R. Weingast, Why Developing Countries Prove So Resistant to the Rule of Law, University of Texas Comparative Politics Speaker Series (2008).
7. C. Neal Tate & Torbjörn Vallinder (eds.), The Global Expansion of Judicial Power: The Judicialization of Politics (1995).
8. Ran Hirschl, Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism (2004).
9. Tom Ginsburg, Judicial Review in New Democracies: Constitutional Courts in Asian Cases (2003).
10. Charles R. Epp, The Rights Revolution: Lawyers, Activists, and Supreme Courts in Comparative Perspective (1998).
11. Lee Epstein & Jack Knight, The Choices Justices Make (1998).
12. Jeffrey Segal & Harold Spaeth, The Supreme Court and the Attitudinal Model Revisited (2002).
13. Clifford Carrubba, A Model of the Endogenous Development of Judicial Institutions in Federal and International Systems, *Journal of Politics*, 71, 55 (2009).
14. Jeffrey K. Staton, Judicial Power and Strategic Communication in Mexico (2010).
15. Scott Mainwaring & Matthew Soberg Shugart, Presidentialism and Democracy in Latin America (1997).
16. José Antônio Cheibub, Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy (2007).
17. Julio Ríos Figueroa & Jeffrey Staton, An Evaluation of Cross-National Measures of Judicial Independence, *Journal of Law, Economics & Organization*, 30, 104 (2014).
18. Daniel M. Brinks, "Faithful Servants of the Regime": The Brazilian Constitutional Court's Role under the 1988 Constitution, in *Courts in Latin America* (Gretchen Helmke & Julio Ríos-Figueroa eds., 2011).
19. James Melton & Tom Ginsburg, Does de jure Judicial Independence Really Matter? A Reevaluation of Explanations for Judicial Independence, *Journal of Law & Courts*, 2, 187 (2014).
20. Gretchen Helmke, Courts under Constraints: Judges, Generals and Presidents in Argentina (2005).